

RELIGIJA U POSTISTINITOM SVIJETU

Samedin KADIĆ

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu,
Ćemerlina 54, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
e-mail: samedin_k@yahoo.com

ABSTRACT

U ovom radu se izlaže teza o savremenom dobu kao eri kraja istine. Neologizam „postistina“ ne samo da ozvaničava globalni ulazak u novu epohu totalnog populizma, već i sumira opće iskustvo da je istina ne samo ugrožena, već i da je njeno vrijeme prošlo. Živimo u post-istinitoj epohi u kojoj činjenice nemaju nikakvu težinu. U ovom radu se imenuju tri ključna procesa koja su dovela do kraja istine: postmodernizam kao dominantna intelektualna paradigma na zapadnim univerzitetima, uspostava spektakla kao političkog medija, i pojava društvenih mreža, koje su omogućila recipijentima da učestvuju u kreiranju sadržaja. U takvoj društveno-kulturnoj atmosferi, religija, i kao politička religija i kao ezoterično-okultna religioznost i, napokon, kao svakodnevna praksa, postaje područje manipulacijskih tehnika, političkih igara i ideoloških kontradikcija. Religija se rasplinjuje, gubi supstancu, identitet.

Ključne riječi: laž, činjenice, postistina, postmodernizam, spektakl, populizam, društvene mreže

RELIGION IN POST-TRUTH WORLD

This paper presents the thesis of the modern age as an end of the truth era. The neologism “post-truth” represents not only a global entry into a new era of total populism, but it also summarizes the general experience that truth is not only endangered, but that its time has passed. We live in a “post-truth” epoch in which facts have no weight. This paper identifies three key processes that have contributed to the end of the truth: postmodernism as the dominant intellectual paradigm in Western universities, the establishment of spectacle as a political medium, and the emergence of social networks that enabled recipients to take part in content creation. In such a socio-cultural environment, religion, both as a political religion and as an esoteric-occult religiosity and, finally, as a daily practice, becomes an area of manipulative techniques, political games and ideological contradictions. Religion dissolves, lose substance, identity.

Keywords: lie, facts, post-truth, postmodernism, spectacle, populism, social networks

Postistinita kultura

Laž je, kako zapaža Lešek Kolakovski, dio prirode: i predator i plijen se kamufliraju i „prenose lažnu informaciju“. Ali, njihove se laži razlikuju. Laž plijena odobravamo, predatorovu laž osuđujemo. Immanuel Kant je s druge strane smatrao da se nikad i u ni u kakvim okolnostima ne smije lagati. Međutim, ljudski su problemi suviše složeni, kaže Kolakovski, da bi se takva apsolutna zabrana mogla i apsolutno ispoštovati. Kultura ne bi mogla postojati bez određene količine *bijelih laži*. Ali kako razlikovati prihvatljivu od monstrozne laži?

Sokrat je laž definirao kao nebiće, ono što ne postoji. Istina je, s druge strane, kada se naš sud i ono postojeće podudaraju. Istina je kada smislen sud odgovara činjenicama. Kao primarno epistemološki pojam, istina se ne podrazumijeva, već je uvijek posljedica ozbiljnog rada, proučavanja, analize, istraživanja, razgovora.

Osnovna teza ovog izlaganja jeste da živimo u eri kraja istine. Kao što je poznato, redakcija *Oxford Dictionary*, jednog od najvažnijih i najstarijih rječnika na svijetu, 2016. godine je odabrala „post-truth“ kao riječ godine. Najvjerovatniji razlog za izbor ove riječi je poplava *lažnih vijesti* i *alternativnih činjenica* koje su obilježile kampanju i vladavinu američkog predsjednika Donalda Trumpa. Osim toga, ova riječ kao da ozvaničava globalni ulazak u novu epohu totalnog populizma. Riječ „post-istina“ sumira opće iskustvo da je istina ne samo na neki način ugrožena, već i da je njeno vrijeme prošlo. Živimo u post-istinotoj epohi u kojoj činjenice nemaju nikakvu težinu.

Po našem mišljenju postoji nekoliko procesa ili događaja koji su neminovno vodili kraju istine. To su, prije svega, pojava postmodernizma kao dominantne intelektualne paradigme na zapadnim univerzitetima, uspostava spektakla kao političkog medija, i pojava društvenih mreža, koje su omogućila recipijentima da učestvuju u kreiranju sadržaja.

Postmodernizam

Nakon tragičnog iskustva II svjetskog rata u kojem su milioni ljudi poginuli zbog vjerovanja u neku od „apsolutnih istinu“, mnogi

---

1 Lešek Kolakovski, *Mini predavanja o maksu stvarima*, Plato, Beograd, 2001., str. 22-26.

mislioci su došli do zaključka da Istina vodi u fašizam i negaciju onog Drugog. Ako mislim da je samo moja istina – istina, to neminovno vodi potiranju, negaciji i istrebljenju onog Drugog. Stoga se na evropskim univerzitetima od polovine 70-ih godina vodio proces *demokratizacije istine*. Javlja se nova kulturna paradigma, koja se uglavnom naziva postmodernizam, zasnovana na ideji da svijet nema temelj i da su sve istine jednako vrijedne: istina muslimana, istina protestanta, katolika, nudista, istina homoseksualca, istina crnaca, bijelaca, žena, vjernika, ateista... Mnogo je važnije da se ne „tučemo“ zbog istine, nego da postoji samo jedna istina. Kredo postmodernizma je tolerancija među istinama; sve su istine legitimne. Sve ide, sve prolazi.

Postmodernizam nije nevin kada je u pitanju *kraj istine*. Zapravo, postmodernizam je od početka i želio taj kraj: kraj apsolutne istine, kraj objektivnosti, metafizike, subjekta, velikih priča ili metanarativa, bezvremenih moralnih vrijednosti, društvenih i seksualnih normi, povijesnog napretka. Upravo je *postmodernizam stvorio postfaktičku kulturu* koja se pokazuje kao stalno očitovanje nihilizma. Liberalni autori su govorili kako se trebamo „pobrinuti za slobodu a istina će se već sama za sebe pobrinuti.“² Pokazuje se da istina ipak nije u stanju da se „sama za sebe pobrine“.

Manfred Frank, kritičar postmodernizma, smatra kako je ključni problem postmodernizma pitanje legitimacije, budući da je um, kao univerzalna instanca, etiketiran kao simbol represivnosti i unifikacije. Prema Franku, postoje utemeljene i neutemeljene kritike uma. Kritika racionalnosti javlja se već u romantizmu, da bi se ponovila sa Nietzscheom (um je volja za istinom, a volja za istinom je volja za moć), Heideggerom (kritika „računajućeg mišljenja“), tzv. Frankfurtskom školom (kritika destruktivne dimenzije racionalnosti), da bi „eskalirala“ a kod postmodernih autora u toj mjeri da se racionalnost potpuno odbacuje. Ali po Frankovom mišljenju, samo su validne one kritike koje polaze od uma. U postmodernoj se kritika uma vrši tako što se odbacuje sam um. Frank se pita kako je onda moguća istina ako se svaka instanca odbaci. Istina je istina samo ako se za nju može da predoči razlog. Totalna sumnja u um priziva kao alternativu ono neumno, alogično.³

2 Naslov knjige intervju sa Richardom Rortijem glasi: *Take Care of Freedom and Truth Will Take Care of Itself*.

3 Manfred Frank, *Conditio moderna*, Svetovi, Novi sad, 1995.

Frank se protivi i tezi o kraju metafizike. Metafizika je traganje za jedinstvenim temeljem svijeta i sopstva i kao takva, čvrsto je vezana za ljudsko dostojanstvo. Postmoderni autori (Foucault, Lyotard, Althusser, Derrida, Barthes...) odbacuju svaku metafiziku kao gramatiku koja ima tendenciju da univerzalizira i poravna sve različitosti. U postmodernoj dolazi do rehabilitacije onih njemačkih autora (Spengler, Klages, Heidegger) koji u kraju metafizike vide kraj zapadne duhovnosti. Postmoderna je epoha kraja metafizike u kojoj više ne funkcioniraju modeli preuzeti iz moderne u cilju legitimizacije društva. Moderna je počivala na tezi da mora postojati jedan princip koji obuhvata sve heterogene forme. U postmoderni se odbacuje takav natkriljujući princip tj. metadiskurs. Postoji obilje životnih formi/jezičkih igara, ali nema nikakav metadiskurs koji natkriljuje sve pojedinačne jezičke igre. Ne postoji nikakva univerzalna gramatika i pragmatika koja bi obujmila pojedinačne jezičke igre. Smrt metafizike, prema Franku, vodi slijedećoj situaciji: ako zahtjevi za važenje (kognitivni i normativni) više ne mogu da se opravdaju ili utemelje iz jednog metadiskursa, onda se sporovi oko pitanja važenja pretvaraju u sukobe zahtjeva za moć, dakle u borbu i ratove. Jezik postaje stanje *bellum omnia contra omnes*. Frank ovo stanje naziva „socijalno-darvinističkom konsekvencom ‘smrti Boga’“. Kod Derride je tumačenje potpuno liberalizovano: svako može svakom znaku u svako doba da da bilo koji smisao. Prema Franku, to vodi u potpuno rasulo i stanje gdje nema razlike između ispravnog i neispravnog, bitnog i nebitnog. *Conditio* moderne Frank vidi u nužnosti sporazumijevanja. Upravo zato što smo izgubili *a priori* sklopove, mi moramo da se sporazumijevamo, a to znači da iznova uspostavimo kriterije važenja.

Teško da su postmodernisti mogli i pretpostaviti da je će kraj istine kojeg su tako frenetično zagovarali biti otjelovljen u Donaldu Trumpu (ili sličnim desničarskim liderima) koji dnevno izgovori dvadesetak laži. Donald Trump je idealni postmodernist, reifikacija postmodernog narcizma.⁴

---

4 Nedavno je u *The New York Times*-u izašao članak „The End of Intelligence“ u kojem Michael Hayden, bivši šef američke obavještajne službe, ustvrđuje kraj obavještajnih službi. Sve je postala laž i u takvom ambijentu se više ni obavještajne službe ne snalaze najbolje. Članak započinje autorovim sjećanjem na boravak u poratnom Sarajevu i njegovim ondašnjim čuđenjem pred temeljitim raspadom institucija u donedavno stabilnoj i uređenoj državi. Danas, kaže, zna da su sve institucije labilne ako se istina potkopava na dnevnom nivou i ako ne postoji usaglašenost oko temeljnih činjenica. (Vidi *New York Times* od 28. 4. 2019.).

Spektakularizacija javnog prostora i populizam

Drugi proces koji je vodio kraju istine jeste pojava srozavanje politike isključivo na populizam i spektakl.⁵Javnost postaje karneval za performanse raznih političara koji manipuliraju glasačima. To je moguće jer odavno živimo u onome što je Jean Baudrillard nazvao simulakrumom ili lažnom stvarnošću koju stvaraju mediji. Taj simulakrum posreduje sve naše društvene odnose i čak potiskuje pravu, faktičku, fizičku stvarnost. Mediji postaju svijet u kojem su mehanizmima simulacije izbrisane granice između stvarnosti i apstrakcije. Uloga je medija prema Baudrillardovom mišljenju suspendiranje kritike i slobode govora, poništavanje pojedinaca te ukidanje značenja kao takvog. Caruju *informacije*, ali nema više *značenja*. Nije se moguće pozvati na prošlosedmične vijesti jer u njima nema ništa „osim slika.“ Tako nastaje hiperrealnost, simulakrum koji se neprestano multiplicira, sve je samo slika slike.⁶ U takvim okolnostima i sama politika postaje spektakl, odnosno populizam.

Populizam je „duboko višeznačan, promiskuitetno korišćen i hronično politizovan pojam.“⁷ Za Casae Muddea populizam je tehnika vladanja koja podrazumijeva antielitizam (populisti istupaju u ime „naroda“ protiv korumpirane „elite“ ili establišmenta i „spoljašnjih sila“), a Jan-Werner Müller, još jedan stručnjak za ovu temu, u populizmu vidi tehniku privatiziranja naroda („ujediniti svoj narod – jedini autentični narod“).⁸Prema, Rogersu Brubakeru, osnovne karakteristike svakog populizma su: antagonistička re-politizacija (ponovno dovođenje depolitiziranih područja u domen politike), majoritizam (potvrđivanja interesa većine protiv interesa manjine), antiinstitucionalizam, protekcionizam i „niski“ stil komunikacije.⁹

5 Više o fenomenu „spektakla“ u: Guy Debord, *Društvo spektakla*, Arkzin, Zagreb, 1999.

6 Jean Baudrillard, *Simulacija i zbilja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001.

7 Rogers Brubaker, „Zašto populizam?“, *Theory and Society*, 26. 01. 2017, dostupno na peščanik.net.

8 Rogers Brubaker, „Zašto populizam?“, *Theory and Society*, 26. 01. 2017, dostupno na peščanik.net.

9 „Populistički stil performativno obezvrjeđuje kompleksnost retoričkim praksama jednostavnosti, direktnosti i naizgled očiglednosti, što je često praćeno eksplicitnim antiintelektualizmom i ‘epistemološkim relativizmom’“ koji promoviše zdrav razum i iskustvo iz prve ruke nasuprot apstraktnim i od iskustva

Populisti se u potpunosti poistovjećuju sa narodom, čime delegitimiraju opoziciju, a svaku kritiku opisuju kao udar na narod. Radi se o „duboko autoritarnom obrascu“¹⁰ koji artikulira nataloženi gnjev i resentiman naroda. Time nestaje sam pojam lične odgovornosti: narod ne polaže sebi račune.

Budući da često dolaze na vlast u kriznim vremenima, populisti ne prestaju proizvoditi krize u kojima uvijek iznova mobiliziraju narod. Kriza je „centralni dio populističke politike“, dok je krizna retorika „sredstvo privlačenja pažnje, oznaka urgentnosti, izraz stava da vanredna vremena trebaju vanredne mjere.“¹¹ Populisti krizu „konstruiraju, prikazuju, inteziviraju, dramtiziraju i tako doprinose stvaranju krize na koju navodno *reagiraju*.“¹² Zato je kriza vrlo često „sporan interpretativni okvir, a ne neutralni opisni termin.“¹³

Talas populizma koji je zahvatio Evropu i SAD u posljednjoj dekadi došao je sa krizama: prvo finansijski krah i velika recesija, izbjeglička kriza, talas terorističkih napada. Konvergiranje ovih kriza Brubaker naziva „savršenom olujom“: diskurzivno stapanje ekonomske, izbjegličke i sigurnosne krize i ekonomskih, kulturnih i fizičkih nesigurnosti i anksioznosti koje politički kateri i mediji dramtiziraju, televizualiziraju i emocionaliziraju zahvaljujući ovim krizama. Posljedice su Brexit i Donald Trump.

Politika, dakle, postaje umijeće stalnog izmišljanja društvenih problema, kriza, neprijatelja i vođa, drugim riječima jedne stale drame koja odvraća pažnju građana od suštinskih problema. Dakle, politika postaje umijeće konstruiranja i rekonstruiranja laži. Post-istiniti svijet Vesna Pešić opisuje kao „epohu totalnog laganja“ u kojoj istina biva *zatrpavana*, a činjenice se *hapse* i *postaju nedostupne*.¹⁴ Stvarnost se izmišlja, ono očigledno negira. Uspostavljena kultura laži služi brisanju granica između demagogije i gole stvarnosti čime se građani *zamlaćuju* kako ne bi mogli vidjeti vlast onakvom kakva ona zaista jeste: gola moć koja se održava tehnikama manipulacije. Dolazi do *hroničnog nedostatka činjenica* i vladavine glasina. To

---

udaljenim oblicima znanja.“ („Zašto populizam?“)

10 Jan-Werner Müller, *Šta je populizam*, Fabrika knjiga, Beograd, 2018.

11 „Zašto populizam?“

12 Ibid.

13 Ibid.

14 Više u: Vesna Pešić, „Nova epoha totalnog laganja“, na peščanik.net

je, stoga, *kontrafaktička kultura* u kojoj politika postaje *kontrafaktička politika*. Pobjeđuje onaj koji najbolje *barata* lažima. Paradigmatična primjer je američki predsjednik Donald Trump koji je radničkoj klasi, onim gnjevnim i siromašnim, obećavao borbu protiv establišmenta. Sama ideja da jedan milijarder koji je izbjegava porez i koji kralj reality-programa unaprijed zvuči kao varka. Ali, glasači su nasjeli. Zapravo, postistinita kultura sve više dovodi do ove *patološke koalicije* super bogatih pojedinaca i očajne radničke klase čime se, rehabilitacijom desnih nacionalističkih ideja, stvara svojevrsan *socijalni fašizam* koji je upravo okrenut protiv samih građana. Pogrešno prikazivanje sadašnjosti prati odlučna revizija prošlosti.

Politika postaje spektakl, a *opće dobro*, koje je sami smisao politike, više nije u središtu političkih rasprava. Politička ideja nestaje. Građani postaju pasivni recipijenti koji konzumiraju političke spektakle bez želje da uzmu učešće u njima. Politika se tako samo estetizira kroz spektakl i iako lišena sadržaja i referentnog izvora postaje sveprisutnom. (Druga je tema što ljudi, građani žele, hoće laž. Posebno u vremenima kriza kada ljudi žude za tim da budu prevareni. Još je Erich Fromm pisao o pojavi da pojedinci, suočeni sa kriznim društvenim okolnostima, svoju unutarnju nesigurnost i strah od odlučivanja prenose na vođu i naciju. Strah od izdvojenosti i samoće početak je bjekstva od slobode. Potčinjavanje započinje dobrovoljno, tako što ljudi odustaju od samostalnosti svog pojedinačnog *ja* u težnji da se sjedine s nekim ili nečim izvan sebe, kako bi to *ja* steklo snagu koja mu nedostaje.¹⁵ Riječ je o prije svega psihološkom problemu. Pošto su ljudi u kriznim vremenima emotivno nestabilni i pomjereni iz naviknutih društvenih obrazaca, javlja se populizam kao karakterističan oblik manipulacije.

Društvene mreže

Nastanak društvenih mreža se vezuje za 2005. godinu kada je Tim O'Reilly uveo pojam „Web 2.0“ za kojeg je tvrdio da označava „aktualne promjene pomoću kojih kolektivna inteligencija korisnika su-kreira vrijednosti platformi kakve su Google, Amazon, Wikipedia ili Craglist u *zajednici povezanih korisnika*“.¹⁶ Termin je isprva skovan kako bi identificirao potrebu za novim ekonomskim strategijama u vrijeme kolapsa brojnih internetskih kompanija. Prva strategija je,

15 Erich Fromm, *Bjekstvo od slobode*, Naprijed, Zagreb, 1989.

16 Daniel Trottier, Christian Fuchs, „Theorising Social Media, Politics and the State“ u *Social Media, Politics and the State*, Routledge, 2014.

dakle, podrazumijevala izmjenu same koncepcije mreže (*web*) u smjeru omogućavanja korisnicima da učestvuju u kreiranju sadržaja, pri čemu su istaknuti međusobna komunikacija i povezivanje korisnika. Uvode se novi alati i nove funkcije postojećih alata u cilju realizacije ove zamisli, poput *blogova*, učenja na daljinu, *wikija*, fotogalerija, *podcastinga*, što će napokon dovesti do nastanka društvenih mreža kao što su Facebook, Myspace, Twitter i dr. Najveća promjena koju su društvene mreže donijele na internet jeste upotreba stvarnih identiteta *online* i otvoreno dijeljenje sadržaja s drugim korisnicima. Količina informacija koju su korisnici spremni podijeliti pokazuje kako je došlo do „pomaka u društvenim normama ka većoj otvorenosti“.¹⁷ Danas *online* društvene mreže povezuju milione ljudi, a sam Facebook ima više od milijardu korisnika. Najveći dio ukupne ljudske komunikacije seli u virtualni prostor. Pojava društvenih mreža je imala temeljite i dalekosežne ontološke učinke: da li uopće postoji neko ko nije na društvenim mrežama?

Društvene su mreže povezivane sa mnogim konceptima. Pa ipak, ispitivanje ovog fenomena na prvom mjestu zahtijeva razmatranje pitanja same društvenosti. U sociologiji, kao što je poznato, postoje različiti koncepti društvenog, poput Durkheimovih *društvenih činjenica*, Weberovog *društvenog djelovanja*, Marxove ideje *udruženeo rada* ili Tönniesovog pojma *zajednice*. Zavisno od kojeg koncepta društvenosti krenemo, doći ćemo do različitih zaključaka o smislu onog društvenog u društvenim mrežama.

U biti, svi računarski sistemi, sve mrežne aplikacije i medijski oblici jesu i društveni zato što „skladište i prenose ljudsko znanje koje se zasniva na društvenim odnosima.“¹⁸ Svaki oblik korištenja računarskih sistema ili društvenih mreža podrazumijeva i određeno saznanje utemeljeno na objektivnom znanju koje proizilazi iz društvenih odnosa. S druge strane, ne omogućuju svi mrežni oblici neposrednu komunikaciju među ljudima („u kojoj makar dva čovjeka razmjenjuju simbole kako bi ih protumačili i kako bi im bili smisleni.“) Amazon je, na primjer, prije svega platforma koja daje informacije (o proizvodima, robi), i u vrlo maloj mjeri platforma koja omogućava komunikaciju.

---

17 Franklin, D., Andrews, J: *Megapromjena - kako će izgledati svijet 2050*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2015.

18 Daniel Trottier i Christian Fuchs u članku „Theorising Social Media, Politics and the State“

Kako bi osvijetlili svu kompleksnost i višeznačnost pojma *društvene mreže*, Daniel Trottier i Christian Fuchs identificiraju „tri društveno-informativna procesa koji konstituiraju tri oblika društvenosti: *saznanje, komunikaciju i kooperaciju*.“ Tri navedena oblika društvenosti se mogu povezati sa različitim sociološkim konceptima: saznanje sa Durkheimovim pojmom društvenih činjenica, komunikacija sa Weberovim idejama društvenog djelovanja i društvenih odnosa, kooperacija sa Marxovim pojmom udruženog rada. Prema ovom modelu, sve računarske mreže se dalje mogu svrstati na one koje prvenstveno obezbjeđuju informacije (websaitovi, novine), one koje unaprijeđuju komunikaciju (e-mail) i one koji omogućuju „izgradnju zajednice“ i korporativnu djelatnost (Facebook, Wikipedia...). Drugim riječima, društvene mreže su jedini medij koji efektivno objedinjuje komunikaciju, saznanje i poslovnu saradnju, koji su opet, najbolji koncepti za razumijevanje društvenih mreža.

Internet i društvene mreže su omogućile neviđenu demokratizaciju i demonopolizaciju znanja. U *cyber* prostoru je svakom pojedincu omogućeno da bude mislilac, stručnjak i analitičar, a svakom sadržaju da bude predstavljen kao neko znanje. Svaki korisnik je potencijalni odašiljač informacija.¹⁹ Ali, kako na internetu razlikovati pravo znanje od lažnog, eksperte od diletanata? Kako, napokon, razlikovati istinu od laži?

Internet i društvene mreže imaju ogromne epistemološke učinke. Kao rezultat specifične *ekonomije znanja* u kojoj najvažniji izvor konkurentnosti „nisu sirovine ili radna snaga, nego znanje: sjajne ideje, dobar dizajn, pametna organizacija“²⁰, pojava interneta je ozvaničila epohu „temeljite eksteriorizacije znanja“²¹ u kojoj, kako piše Lyotard, „staro načelo prema kojem je stjecanje znanja neodvojivo od školovanja uma, pa čak i od pojedinaca, postaje zastarjelo.“²² Znanje, drugim riječima, postaje najobičnija roba i puko sredstvo. Stara epistemološka tradicija, prema kojoj je znanje cilj, više ne može zadovoljiti novi kontekst ekonomije znanja. Kao i sa ostalim sredstvima i alatima,

19 O negativnim aspektima (površnost, pornografija, krađa identiteta, korporacijski kriminal) „Weba 2.0“ više u: Andrew Keen, *Kult amatera*, Fraktura, 2010.

20 Kieron O'Hara, *Platon i internet*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.

21 Jean-Francois Lyotard, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Manchester University Press, 1984.

22 Ibid.

znanjem treba odgovorno i ekonomično upravljati, pravilno ga oblikovati, blagovremeno ažurirati. U pragmatičkoj optici ekonomije znanja, znanje je tek *iskoristiva informacija*.²³ Da bi jedna informacija prerasla u znanje mora biti učinkovita. Znanje je, ukratko, sredstvo za postizanje određenog cilja. Budući da informacije nose potencijal prerastanja u znanje, društvene mreže i cjelokupan mrežni prostor bivaju zatrpani informacijama.

Svođenje znanja na iskoristivu informaciju ima, naravno, svoje političke posljedice. Informacije (koje su „znanje“) moguće je upotrebljavati u sferi tehnike, dok u političkoj sferi one nisu dovoljne, gdje su za donošenje odluka potrebne tradicionalne vrline kao što su mudrosti, razboritost, hrabrost i sl. „Dok je istinsko znanje neizbježno ljudsko“, pišu Dan Thu Nguyen i Jon Alexander, „jer je opipljivo i zbiljski smješteno u našim tijelima, informacije čitljive strojevima su tehničke.“²⁴ Problem je što nas tehnologija „apstrahira od naše egzistencije kao tjelesnih bića u svijetu“ čime bivamo lišeni iskustva kao onog brdovitog puta do znanja. Informacije i podaci, sveprisutni i dostupni kao roba, u potpunosti poništavaju iskustvo. Navedeni autori smatraju kako ovakva epistemološka paradigma u konačnici „mijenja stari odnos između znanja i moći“, te uzrokuje nestajanje naših političkih zajednica, naših političkih uređenja.²⁵ Kakav odnos prema moći može imati znanje shvaćeno kao iskoristiva informacija?

Religija u postistinitom svijetu

Iako je modernost zaključila „smrt boga“, postmodernost je objavila radikalnu demokratizaciju bogova: svi su jednaki i nijedan nije povlašten. Postmoderni čovjek je religiozan, ali je njegova religioznost lišena identiteta. Savremenom kulturom dominira isključivo princip individualizma, odnosno individualnog užitka. Iz njega se razvijaju egoizam i nihilizam – „narcistički nihilizam“, kako bi rekao Jukić.²⁶ Javlja se kriza institucionalne religioznosti jer princip individualnog užitka prodire čak i u samu religiju: vjerske

---

23 Platon i internet, str. 43

24 Dan Thu Nguyen i Jon Alexander „Dolazak kiberprostorvremena i kraj političkog poretka“, u *Kulture interneta: Virtualni prostori, stvarne povijesti i živuća tijela*, uredio: Rob Shields, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001., str. 148

25 Ibid.

26 Vidi Jakov Jukić, *Budućnost religije*, Matica Hrvatska, Split, 1991.

ustanove postaju mjesta prijatnosti i lagode. Sve osobine postmoderne kulture koje su suštinski antireligijske (igra, razonoda, mir koji je zapravo ravnodušnost, komocija, zaborav na probleme, arogancija, individualizam, hiperpotrošnja itd.) sele u vjerske zajednice. Ljudi počinju dolaziti u vjerske ustanove kako bi *konzumirali duhovnost*. Tradicionalna vjernost zajednici se gubi u potrošačkom mentalitetu vjernika. Osjećaj zajedništva nestaje. Vjera više nije prijekor, žrtva, teškoća, napor, odricanje, već prijatnost i užitak. Spektakularizacija religije više ne potkopava njenu vjerodostojnost. Religijske ustanove, kao i cijelo područje kulture, postaju poprišta kontradiktornosti, svojevrsna jedinstva suprotnosti.

Društvene mreže su izvršile dodatno rasredištenje religijskih institucija i proliferaciju religijskih istina unutar jedne religije. To, osim stanovitih pozitivnih aspekata, poput demokratizacije i omogućavanja kritike, donosi i opasnost porasta radikalizama, destruktivnih interpretacija i potpunog urušavanja religijskog autoriteta.

U tradicionalnim religijama vjerski i moralni ideal bila je šutnja, a danas je ideal brbljanje koje stvara nesnosnu buku koja poništava smisao i istine i činjenica. Nema više znanja, postoje samo informacije. Da bismo uspjeli razabrati istinu u ovoj epohi totalnog laganja, smatramo kako se moramo držati one prosvjetiteljske tradicije koja vrednuje iskustvo i struku, činjenice, poniznost pred kompleksnošću, proučavanje i ispitivanje, te poštovanje ideja. Ta je tradicija, u svom naglašavanju poštivanja činjenica, kompatibilna sa duhom svakog istinskog vjerovanja, a u konačnici i sa duhom islamske kulture o kojoj je pisao Muhamed Iqbal tvrdeći da je „rođenje islama rođenje induktivne inteligencije“ koja je usmjerena na pojedinačne fenomene, na ono konkretno.²⁷Tamo gdje nema istine nema ni slobode, a bez slobode nema ni iskrenog vjerovanja.

Literatura:

Knjige:

Lešek Kolakovski, *Mini predavanja o maksistvarima*, Plato, Beograd, 2001.

Manfred Frank, *Conditio moderna*, Svetovi, Novi sad, 1995.

Jan-Werner Müller, *Šta je populizam*, Fabrika knjiga, Beograd, 2018.

---

27 Muhamed Iqbal, *Obnova vjerske misli u islamu*, El-Kalem, Sarajevo, 2000.

Samedin KADIĆ

Erih Fromm, *Bjekstvo od slobode*, Naprijed, Zagreb, 1989.

Daniel Trotter, Christian Fuchs, „Theorising Social Media, Politics and the State“ u *Social Media, Politics and the State*, Routledge, 2014.

Franklin, D., Andrews, J: *Megapromjena – kako će izgledati svijet 2050*, Naklada Ljevaka, Zagreb, 2015.

Daniel Trotter i Christian Fuchs u članku „Theorising Social Media, Politics and the State“

Andrew Keen, *Kult amatera*, Fraktura, 2010.

Kieron O’Hara, *Platon i internet*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.

Jean-Francois Lyotard, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Manchester University Press, 1984.

Dan Thu Nguyen i Jon Alexander „Dolazak kiberprostorvremena i kraj političkog poretka“, u *Kulture interneta: Virtualni prostori, stvarne povijesti i živuća tijela*, uredio: Rob Shields, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001., str. 148

Jakov Jukić, *Budućnost religije*, Matica Hrvatska, Split, 1991.

Muhamed Ikbal, *Obnova vjerske misli u islamu*, El-Kalem, Sarajevo, 2000.

Guy Debord, *Društvo spektakla*, Arkzin, Zagreb, 1999.

Jean Baudrillard, *Simulacija i zbilja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001.

Članci:

Tamas Dezso Ziegler, „Populizam i postfašizam“, *Sociale Europe*, 02. 02. 2018., dostupno na peščanik.net.

Rogers Brubaker, „Zašto populizam?“, *Theory and Society*, 26. 01. 2017, dostupno na peščanik.net.

Michael Hayden „The End of Intelligence“ *New York Times* od 28. 4. 2019.

Vesna Pešić, „Nova epoha totalnog laganja“, na peščanik.net.